

ENDÜLÜS İSTİDANAMESİ VE KEMAL REİS'İN İSPANYA SEFERİ*

Dr. Qiyas ŞÜKÜROV
Ortaçağ Tarihi Uzmanı

ÖZET

Benî Ahmer Devleti'nin çöküşü öncesinde Endülüslülerin yardım alabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne yaptıkları başvuru bu makalenin temel araştırma konusunu oluşturmaktadır. Araştırmanın sonuçları, Osmanlı Devleti'nin hem diplomatik hem de askerî düzeyde Endülüs meselesiyle ilgilendiğini ortaya koymaktadır. II. Bayezid Han yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin diplomatik düzeydeki yardımı Papalık ve İspanyol Krallıklara elçiler göndermek şeklinde gerçekleşmiştir. Askerî düzeydeki yardım ise ünlü deniz savaşçısı Kemal Reis'in 892 (1487)'de İspanya seferine sevk edilmesi şeklinde vuku bulmuştur. Bu seferin ana kaynağı konumunda bulunan Kâtib Çelebi'nin Takvîmü't-tevârîh adlı eserindeki kronolojik bilgi geniş şekilde tetkik edildikten sonra, seferle ilgili Kâtib Çelebi'nin Târîhü Fezleke adlı Arapça eseri ile Mustafa Cenâbî'nin el-Bahrü'z-zehhâr ve'l-'aylemü't-tayyâr adlı eserinde kayıtlı yeni bulgular incelenmektedir. Tespit edilen bulgular İspanya seferiyle ilgili bilgilerin tarihî hata olmaktan ziyade Mustafa Cenâbî ile Kâtib Çelebi'nin yaşadıkları dönemde genel kabul gören bir kanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Endülüs, İspanya, Benî Ahmer Devleti, Kemal Reis

ABSTRACT

Andalusian Law Petition and Kemal Reis' Campaign to Andalusia

In this article, it has been studied the appealing of Andalusian Muslims to Ottoman Empire to get military aid in the last decade of Nasrid Kingdom. The scientific examinations show that Ottoman Empire assisted diplomatic and military aid to Andalusians. In the diplomatic context, Ottoman Sultan Bayezid II sent envoys to Papacy and Spanish Kingdoms. Additionally, Ottoman Sultan gave a special duty to famous combatant Kemal Reis to strike Spanish coasts in 892/1487. After investigating the suspects on the chronological records in the book of Taqvim al-Tawarih by Katib Chalabi about the campaign of Spain in 892/1487, it has been given the new records from the books of al-Bahr al-Zehhar wa al-'Aylem al-Tayyar by Mustafa Djanabi and Tarikhu Fezleke by Katib Chelebi. All these new records show out that knowledge about the campaign of Spain is not a historical mistake, indeed it was well-known and a general opinion in the periods of Mustafa Djanabi and Katib Chalabi.

Key Words: Ottoman State, Andalusia, Spain, Nasrid Kingdom, Kemal Reis.

* Bu makale; Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı'nda "Benî Ahmer Devleti (1232-1492)" adıyla hazırladığım doktora tezinin bilimsel verileri ışığında te'lif edilmiştir.

GİRİŞ

XV. yüzyılın son çeyreği, İber Yarımadası'nda önemli siyasî olayların meydana geldiği tarihî bir devirdir. Endülüs medeniyetinin yarımadaadaki son temsilcisi konumunda bulunan Benî Ahmer Devleti'nin çöküşe geçmesine paralel olarak, Aragon ve Kastilya Krallıklarının birleşiminin tamamlanması bu tarihî devrin ana kronolojisini oluşturur. İlmî edebiyatta çoğu kez Reconquista hareketi** olarak adlandırılan bu süreç, şüphesiz, Benî Ahmer Devleti aleyhine gelişim kaydetmiş ve Endülüs medeniyetinin yarımadaadaki siyasî varlığının yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Böylesine kritik bir olayın şiddetli çarpışmalar sonucunda gerçekleştiği söylenmelidir. Bu çatışmalar sırasında taraflar, güçlü müttefikler edinmek zorundaydılar. Tarafların dış müttefikleri ise kültürel ve dinsel olgulardan beslenen paradigmalar doğrultusunda saflara ayrılmışlardı. Bu nedenle Reconquista hareketinin başını çeken Aragon ve Kastilya Krallıkları'nın en doğal müttefikleri, Katolik inancına bağlı Batı Avrupa Krallıkları ile Papalık Kuru mu idi. Kuzey Afrika Devletleri ile Memlüklü ve Osmanlı Devletleri ise hareketin hedefinde bulunan Benî Ahmer Devleti'nin en önemli müttefikleri konumundaydı. Belirtilen dönemde Kuzey Afrika Devletleri'nin genel inhitat içinde bulunmaları Endülüslüler açısından talihsiz bir gelişme olarak algılanmaktaydı. Talihsiz durumun farkında olan Endülüslüler ise doğal müttefikler olarak gördükleri Memlüklü ve Osmanlı Devletleri ile iletişime geçme gereksinimi hissetmişlerdi. Adı geçen devletlerin İber Yarımadası ile doğrudan kara sınırına sahip olmayıp uzakta bulunmaları iletişim ağının oluşumunu zorlaştıran en önemli etkenlerdi. Zorluklarına rağmen, konuyla ilgili kaynaklar ile son devrin bazı bilimsel çalışmaları söz konusu iletişim ağının mevcudiyetini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Osmanlı ve Memlüklü Devletleri ile Endülüslüler arasında bir şekilde haberleşmeler gerçekleşmiş, yarımada vuku bulanlar konusunda Kahire ve İstanbul saraylarına bazı bilgiler ulaşmıştır.¹

Belirtilen haberleşmelerden hareketle II. Bayezid Han döneminde (1481-1512) biçimlenen Osmanlı-İspanyol ilişkileri ve bu bağlamda güncellik kazanan "Endülüs sorunu" bu makalenin temel araştırma konusunu oluşturmaktadır. Söz konusu süreçte İstanbul'a gönderilen "Endülüs istidanamesi", başka bir

** "Reconquista, kaybedilen bölgeleri yeniden ele geçirme" anlamına gelen İspanyolca bir kelimedir. Konuyla ilgili ilmî edebiyatta ise "Emevî orduları tarafından ele geçirilen bölgeleri geri alma ve İspanya egemenliğini yeniden tesis etme", "İber Yarımadası'nı yabancıardan geri alma" anlamlarında kullanılmıştır. Reconquista hareketiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 75-93; Roberto Marin Guzman, "Crusade in Al-Andalus: The Eleventh Century Formation of the Reconquista as an Ideology", *Islamic Studies*, XXXI/3 (1992), ss. 287-318; Teofilo F. Ruiz, "Reconquest", *Dictionary of the Middle Ages*, Ed. Joseph R. Strayer, Charles Scribner's Sons, New York, X (1989), ss. 279-280.

¹ Endülüs ile Memlüklü ve Osmanlı Devletleri arasında oluşan doğal iletişim ağı konusundaki kayıtlar için bkz. İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr fî vekâi'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa, el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-âhmedî li'l-kitâb, Kahire, 1404/1984, III, s. 199; Muhammed Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs: el-Asrû'r-râbi - Nihâyetü'l-Endelüs ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mütenassirîn*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1417/1997, s. 218; Muhammed Razûk, *el-Endülüsiyyûn ve Hece râtuhum ile'l-Mağrib: hilâle'l-karneyn 16-17*, İfrîkiya-Şark, Dârü'l-Beyzâ, 1991, s. 63.

ifadeyle Endülüslülerin yardım talebi, Osmanlı'nın bu talebe yanıtı ve yardım yapabilmek için sarf ettiği çabalar, konunun temel örgüsünü meydana getirmektedir. Osmanlı'nın çözümlenmeye çalıştığı Endülüs sorununun içeriğini tam olarak açıklığa kavuşturabilmek için, çalışma boyunca, birtakım aktüel sorulara yanıtlar aranmaktadır: "Benî Ahmer Devleti'nin çöküşü öncesinde Endülüslüler arasında nasıl bir Osmanlı tasavvuru vardı? Bu dönemin Osmanlı-Endülüs ilişkileri hangi düzeydeydi ve ilişkilerin içeriğini belirleyen temel parametreler nelerdi? Endülüslülerin yardım arayışlarına Osmanlı'nın yanıtı nasıl oldu? Osmanlı'nın Endülüs sorununu çözme amaçlı girişimleri salt diplomatik düzeyde mi kaldı yoksa askerî bir hareket gerçekleşti mi?" Bu tarz sorular, ilerleyen sayfalarda sırasıyla açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

II. Bayezid Han döneminde Osmanlı'nın Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika siyasetini konu edinen bazı çalışmalarda Endülüs konusunun tartışmaya açıldığını, dolayısıyla bu konuda bazı genel çalışmaların yapıldığını ifade etmek gerekir. Çoğunlukla Osmanlı yardımı konusuna odaklanan bu tür çalışmaların sonuçları üç şekilde kategorize edilebilir: 1. Benî Ahmer Devleti'nin çöküşü öncesinde Osmanlı'ya yapılan başvuruya Osmanlı Devleti'nin yanıtı olumlu oldu ve Kemal Reis komutasında bir donanma İspanya kıyılarına sevk edildi.² 2. Kemal Reis'in Osmanlı Devleti hizmetine girmesi geç bir tarihte (900/1495) gerçekleşmiş olduğu için donanmanın 892/1487'de İspanya kıyılarına sevk edilmesi konusundaki bilgiler kuşkuyla karşılanmalıdır ve büyük olasılıkla bu bilgiler tarihî yanlışlığı içerir.³ 3. Belirtilen tarihte II. Bayezid Han'ın kardeşi Cem Sultan'ın esir olarak Papalık Kurumu'nun elinde bulunmasına ek olarak, tüm şiddetiyle devam eden Osmanlı-Memlûklü savaşı Osmanlı'nın Batı Avrupa'daki askerî etkinliğini sınırlanmış durumdaydı. Diğer taraftan ise Osmanlı bahriyesi böylesine uzak bir bölgeyi vurmaya muktedir değildi. Dolayısıyla söz konusu süreçte Osmanlı'nın Endülüslülere somut bir yardımı dokunamadı.⁴

Osmanlı yardımı konusunda bu denli farklı sonuçların ortaya çıkması gayet doğaldır. Çünkü sorunu ele alan araştırmalar; ikincil kaynaklar ile son dönemlerde yapılan bazı çalışmaların verileri ışığında konuya çözüm üretmek zorundadırlar. Buna ek olarak, yardım olayının baş aktörü konumunda bulunan Kemal Reis'in donanmanın başında İspanya kıyılarına vurma tarihiyle Osmanlı Devleti'nin hizmetine girme tarihi arasında açık bir tenakuz söz konusudur. Dolayısıyla kaynak yetersizliği ve tarihlerin tutmaması gibi faktörler araştırma konusunun temel zorlukları arasındadır. Konunun zorluklarını göz önünde bulunduran bu çalışmada ise yukarıda kategorize edilen üç temel bakışın verileri tekrar gözden geçirilmekle birlikte matbû ve yazma halindeki bazı Osmanlı kronikle-

² Bu tezi savunan çalışmalara örnek olarak bkz. Mehmed Şükri, *Esfâr-ı Bahriye-i Osmaniye*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1306, I, s. 321-322; Hammer, *Tarih*, çev. Mehmet Ata, İstanbul, 1330, IV, s. 20.

³ Bu tezi savunan çalışmalara örnek olarak bkz. Ali Rıza Seyfî, *Kemâl Reis ve Baba Oruc*, Sehâ Matbaası, Der-Saâdet, 1325/1907, s. 18-23, 27-30; İnân, *a.g.e.*, s. 219.

⁴ Bu tezi savunan çalışmalara örnek olarak bkz. Aziz Samih İter, *Şimali Afrika'da Türkler*, Vakıf Gazete-Matbaa-Kütüphane, İstanbul, 1936, s. 52.

rinde tespit edilen yeni ve henüz kullanılmamış bazı bilgiler müzakereye açılmaktadır. Buna ek olarak, tartışmanın ana konusunu oluşturan sorunla ilgili mümkün mertebe yeni bir çözüm denemesi yapılmaktadır.

1. Muhayyel Osmanlı Tasavvuru

Endülüs'ün son kalesi konumunda bulunan Gırnata'nın sukûtu öncesinde Endülüslüler arasında mevcut olan Osmanlı imajının keyfiyeti ilginç bir sorun olarak araştırmacıların karşısında durmaktadır. Sorunun tetkikine geçmeden önce bu imajı tetikleyen etkenler üzerinde durmakta yarar vardır. XV. yüzyılın ikinci yarısında Endülüslülerin içinde buldukları genel siyâsî zayıflık ile askerî alandaki başarısızlık bu olguyu harekete geçiren en önemli etkenler olarak gözükmektedir. Aslında İber Yarımadası'ndaki Emevî yönetiminin çöküşünü izleyen yüzyıllarda Endülüs'te birkaç kez benzer durumun vaki olduğu ifade edilmelidir. Böylesine kaotik ortamlarda Murâbitlar, Muvahhidler ve Merinîler örneğindeki Kuzey Afrika Devletleri'nin Endülüs'ün işlerine müdahil olmaları yarımadaadaki sancılı sürecin atlatılmasına yardımcı olmuştu. XV. yüzyılın ortalarında ise Kuzey Afrika Devletleri eski güçlerini kaybetmiş ve genel anlamda çöküşe geçmişlerdi. Mağrib-i Aksa'da yeni tesis edilen Vattâsî ve Sa'dî Devletleri ise askerî yardım alınabilecek merkezler olmaktan ziyade mültecilerin gidebilecekleri birer sığınağa dönüşmüştü. Bu nedenle Benî Ahmer egemenliğindeki Endülüslüler dikkatlerini farklı coğrafyaya çevirmek zorunda kaldılar. Söz konusu dönemde Yakındoğu'nun büyük bir bölümünü elinde bulduran Memlükler ile Anadolu ve Balkanlar'da genişleme kaydeden Osmanlılar, Endülüslüler açısından taze yardım kaynağı olarak görülmeye başlandı.

Batı Akdeniz'deki Osmanlı kuvvetlerinin Endülüs'e yönelmesi konusunu tetkik etmeden önce şöyle bir soruya yanıt aramak gerekir: "Endülüslüler ilk kez Osmanlı imgesi, başka bir ifadeyle Osmanlı askerî gücünün varlığı ile nasıl tanışmış oldular?" Konuyla ilgili yapılan bazı tetkiklerin sağladığı verilere göre, Osmanlı imgesi Endülüslülerin gündemine 1453 tarihli İstanbul'un fethi olayıyla birlikte girmiş oldu. Bu olay, Yakındoğu memleketlerinin birçoğunda olduğu gibi, Endülüs'te de büyük heyecan ve sevinç uyandırdı.⁵ Böyle bir olayın, çöküş öncesindeki bir toplum tarafından heyecanla karşılanacağı gayet doğaldır. Fakat bu hususun birincil kaynaklardaki bilgilerle ispatının şimdilik oldukça zor olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte, XVII. yüzyılın Mağripli müelliflerinden Makkarî'nin Nefhü't-tîb adlı eserindeki bir kayıt bu konu açısından özel önem arz etmektedir. Makkarî'nin kayıtlarına göre, orta asırlar boyunca İstanbul'un fethinin Batı'dan yani Endülüs üzerinden gerçekleşeceğine ilişkin mu-

⁵ Mehmet Özdemir *Endülüs Müslümanları (Siyâsî Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, I, s. 218-219; Ahmed Tevfik Muhammed Mahâsne, *el-Hayâtü's-siyâsiyye fî devleti Beni'l-Ahmer*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Külliyyetü'd-dirâsâti'l-'ulyâ, el-Câmiyetü'l-Urduniyye, Ürdün, 1997, s. 166; Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, XI, s. 216.

hayyel bir kanı mevcuttu.⁶ Tarihî olayların doğal seyrine bakarak, bu fetih hareketinin Endülüs üzerinden gerçekleşmediğine hüküm edilebilir. Bununla birlikte, Balkanlar üzerinden Batı yönünde ilerleme kaydeden Türklerin geri dönüş hareketi yaparak İstanbul'u fethetmeleri, zımnen de olsa, belirtilen muhayyel durumun bir şekilde gerçekleştiğini gözler önüne sermektedir. Buna ek olarak, çöküş öncesindeki Endülüs toplumunun yeniden toparlanıp ihya olacağı konusunda önemi haiz bir motivasyon kaynağına dönüşeceği muhakkaktı. Bu realiteyi göz önünde bulunduran İspanyol Krallıklar ise İstanbul'un fethi olayını ürkütücü bularak, Reconquista hareketine hız kazandırdılar. Olay bununla da sınırlı kalmadı, duruma müdahil olan Papa III. Callixtus (1378-1458) özel bir deklarasyon yayımladı ve yarımada'daki Endülüslülerle ilgili somut adımlar atılmasını talep etti. Papa'nın talebinin İspanyol Krallıklar arasında hemen yanıt bulunduğu söylenmelidir. Örneğin; Kastilya Kralı IV. Henry (1425-1474) söz konusu talep üzerine harekete geçti ve 1455-1456 yılları arasında Gırnata üzerine birkaç askerî sefer düzenledi.⁷

Osmanlı Sultanı II. Mehmet'in 1480 dolaylarında İtalyan kenti Otranto'ya yaptığı çıkarma, Endülüs'teki Osmanlı imgesini harekete geçiren ikinci olay olarak ele alınabilir. İstanbul'un fethi olayında olduğu gibi, bu gelişmenin Orta ve Batı Avrupa'da derin endişe ve korku uyandırdığı görülmektedir. İspanyol Krallıklardan bilhassa Aragon Krallığı'nın bu olayla ilgili endişesi, öncelikli olarak, sınırlarında gözükken Türk tehlikesiyle yakından bağlantılıydı. Çünkü bu askerî hareket, II. Ferdinand (1479-1516) yönetimindeki Aragon Krallığı'na bağlı Sicilya Yarımadası'nın Türkler tarafından zabtı için başlangıç olabilirdi. Diğer taraftan ise sınırları Gırnata ile havalisine sıkışmış olan Benî Ahmer tebaası yeniden hayatiyet bulur ve Reconquista hareketi açısından tehlikeye dönüşebilirdi. İspanyol Krallıkların tebaası konumunda bulunan Müdeccenlerin *** ayaklanmaları da

⁶ Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el-Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-ratib ve zikri vezîrihâ Lisânidîn b. el-Hatîb*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâî, Dârü'l-fîkr, Beyrût, 1419/1998, I, s. 170.

⁷ Söz konusu hareketlenme ve faaliyetlerle ilgili bilgileri karş. Razûk, a.g.e., s. 63; Joseph F. O'Callaghan, *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca & London, 1983, s. 567-568; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain: Its History and Culture*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1974, s. 107; Richard Fletcher, *Moorish Spain*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1993, s. 164-165; J.H. Elliott, *Imperial Spain 1469-1716*, Penguin Books, England, 1963, s. 46; Francisco Vidal Castro, "Historia Política", *Historia de España: El Reino Nazarî de Granada (1232-1492) - Política, Instituciones, Espacio y Economía*, ed. Menéndez Pidal, Espasa Calpe, Madrid, 2000, VIII/3, s. 207; Mahâsne, a.g.e., s. 166.

*** "Müdeccenler", belli miktarda vergi karşılığında anlaşmaları olarak İber Yarımadası'nın İspanyol Krallıklarına bağlı bölgelerde yaşamlarını sürdüren Müslüman topluluğa atfedilen genel bir terimdir. Müdeccenlerin buldukları bölgeler, faaliyetleri, yaşam biçimleri ve statüleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Yûsuf Şûkrî Ferhât, *Ġrnâta fî zillî Beni'l-Ahmer: dirâse hadârîyye*, el-Müessesetü'l-Câmi'e li'd-dirâsât ve'n-neşr ve't-tevzî, (y.y.), 1402/1982, s. 108, 155; Mark D. Meyerson, *The Muslims of Valencia in the Age of Fernando and Isabel: Between Coexistence and Crusade*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles & Oxford, 1991, s. 10-18, 99-269; Jan Read, *The Moors in Spain and Portugal*, Faber and Faber, London, 1974, s. 182-189; Bernard F. Reilly, *The Medieval Spain*, Cambridge University Press, Cambridge-United Kingdom, 1993, s. 195-198; Jerrilynn Dodds, "The Mudejar Tradition in Architecture", *The Legacy of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra Jayyusi, E.J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1992, s. 592-598; M. Cavid Baysun, "Moriskolar", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, VIII, s. 428.

muhtemeldi.⁸ Konuyla ilgili incelemeler yapan Batılı araştırmacılardan Mark D. Meyerson'un Aragon Kraliyet Arşivi'nde (Archivo de la Corona de Aragón) bulunduğu bir belge, 1480 dolaylarındaki "Türk tehdidi" ile muhtemel Müdeccen ayaklanmasının boyutları konusundaki Aragon Kralı'nın endişelerini açıklığa kavuşturur niteliktedir.⁹ Meyerson'un tespitlerine göre, Otranto olayının Aragonlu Müdeccenler açısından özel anlamı vardı ve onların umutlarını yeşertip ayaklanmalarına yol açabilecek tehlikeli bir gelişmeydi. Bundan dolayı II. Ferdinand, önceliği krallığın sınırları dâhilindeki Müdeccenleri etkisiz hâle getirme işine verdi. Bu amaçla geniş çaplı faaliyetler başlattı ve krallığın sınırları dâhilindeki tüm Müdeccenlerin silahsızlandırılmasını emretti.¹⁰ Ancak Aragon Kralı'nın bu politikası Müdeccenlerin ayaklanmasını bertaraf etmek için yeterli değildi, bilakis onları harekete geçirmişti. Müdeccenler ise kendi kuvvetleri hesabına krallığın kuvvetleri karşısında dayanamayacaklarının farkındaydılar ve bu nedenle müttefik arayışına girdiler.

Aragonlu Müdeccenlerin müttefik arayışları konusunda bazı önemli veriler günümüze ulaşmıştır. Bu konuyla ilgili somut bir girişim, 1487'de Kral II. Ferdinand'a sunulan bir istihbarat belgesinde kayıtlıdır. Batılı araştırmacılardan Mark D. Meyerson'un Aragon Kraliyet Arşivi'nde bulunduğu bir belge, bu olayın karanlık yönlerine açıklık getirmektedir.¹¹ Belgenin içeriğinden, Belensiyeli Müdeccenlerin "Türk"e (Turch) iki elçi göndererek Gırnata savaşları konusunda onu bilgilendirdiklerini ve eldeki son bölgeler kaybedilmeden yardım gönderilmesini talep ettiklerini öğrenmekteyiz. Belensiye'ye Osmanlı kuvvetleri gönderildiği takdirde İspanyol Krallıkların tebaası konumunda bulunan 200 bin Müdeccen ahalinin Osmanlılar lehine ayaklanacağı konusunda güvence verdikleri de bu belgede kayıtlıdır.¹² Olayların gelişiminden anlaşılacağı üzere, Aragon Kralı konunun sarahatinin gizlice soruşturulmasını emretmiştir. Sürecin sadece soruşturmaya geçiştirildiği muhtemeldir. Çünkü bu olay nedeniyle sonraki tarihte Belensiyeli Müdeccenlerin cezalandırıldığı konusunda somut bir verinin varlığı henüz söz konusu değildir. Aragon Kraliyet Arşivi'ndeki belgenin sağladığı bilgilerin Osmanlı kroniklerindeki verilerle desteklenmediğini de buraya eklemek gerekir. Bu nedenle belgede bahsi geçen "Turch" kavramıyla kimin kastedildiği açık değildir. Arşiv belgesinde kaydı geçen şahıs Osmanlı Sultanı II. Bayezid Han mı, yoksa Batı Akdeniz'de faaliyet gösteren bir Osmanlı korsanı

⁸ Osmanlıların Otranto hareketi konusunda Aragon Kralı II. Ferdinand'ın çekinceleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Meyerson, *The Muslims of Valencia*, s. 64-65; Mark D. Meyerson, "The War Against Islam and The Muslims at Home: The Mudejar Predicament in the Kingdom of Valencia during the Reign of Fernando 'El Católico'", *Sharq Al-Andalus*, III (Alicante 1986), s. 104.

⁹ Söz konusu belge Aragon Kraliyet Arşivi'nde (Archivo de la Corona de Aragón) C:3605.87r numaralı kayıt altında muhafaza edilmektedir.

¹⁰ Mark D. Meyerson'un konuyla ilgili değerlendirmeleri için bkz. Meyerson, "The War Against Islam", s. 104.

¹¹ Söz konusu belge Aragon Kraliyet Arşivi'nde (Archivo de la Corona de Aragón) C:3665.82r numaralı kayıt altında muhafaza edilmektedir.

¹² Meyerson, "The War Against Islam", s. 105.

mıdır? Eldeki bilgi ve bulgular bu konuda kesin bir söz söylenmesini şimdilik mümkün kılmamaktadır. Bununla birlikte, ileriki sayfalarda üzerinde durulacağı üzere, bahsi geçen tarihte Batı Akdeniz'deki etkin konumdan dolayı bu şahsın Kemal Reis olduğu en yakın ihtimal olarak ileri sürülebilir.

XV. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı-Memlûklü cephesinde meydana gelen diplomatik gelişmeler yarımada'daki Osmanlı imgesini harekete geçiren diğer bir etken olarak incelenmelidir. Bilhassa 1491 yılında Hafsî sultanının arabuluculuğu ile sağlanan Memlûklü-Osmanlı barışı¹³ bu imgenin gelişimini tetiklemiş ve Osmanlılar ile Memlûklülerin Endülüs'e yardım konusunda anlaşmaya vardıkları konusunda söylentilerin çıkmasına neden olmuştu. Muhayyel mutabakatın içeriği bir hayli ilginçti. Endülüs'lüler, Doğu'daki sorunları çözüme kavuşturan Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'in batı kıyılarına donanma göndererek Sicilya ile İspanya'yı vurmasına paralel olarak Memlûklü Devleti'nin karadan hareket ederek Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e geçiş yapacağına inanmışlardı.¹⁴ Reallitede ise Osmanlı-Memlûklü barışının böyle içeriğe sahip bir mutabakat doğurmadığını belirtmek gerekir. Böyle bir mutabakata varılmış olsa bile sözü edilen dönemde Osmanlı deniz kuvvetleri ile Memlûklü kara kuvvetlerinin bunca uzak bir bölgeye etkin ve sonucu belirleyici müdahalede bulunmaları imkânsızdı.

XVI. yüzyılda Moriskolar^{****} arasında yaygın olarak bilinen ve II. Mehmed'e ait olduğu varsayılan bir vasiyetnamenin yarımada'daki Osmanlı imgesinin diğer bir görünümü olduğu ifade edilmelidir. Vasiyetnamenin içeriğinden anlaşılacağı üzere Osmanlı Sultanı II. Mehmet haleflerinin fethetmeleri gereken memleketler arasında İspanya'yı da zikretmiştir.¹⁵ Bu direktif nedeniyle Osmanlı örneklemine muhayyel bir kurtarıcı prototipi Endülüs'lüler (Moriskolar) arasında beklenir olmuştur. Ek bir bilgi olarak, Sultan II. Mehmet'e ait böyle bir vasiyetna-

¹³ Osmanlı-Memlûk barışının sağlanması için Hafsî sultanının girişimleri konusunda bkz. Kâtib Çelebi, *Târîhü Fezleke*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 10318, vrk. 210b; Kâtib Çelebi, *Takvîmu't-tevârîh*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu nr. 3169, vrk. 37a; Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu nr. 1235, vrk. 64a.

¹⁴ Bu konudaki bilgiler ve bilimsel değerlendirmeler için bkz. Nebî Abdülhay Rıdvân, *Cuhûdü'l-Osmâniyyîn li-inkâzî'l-Endelûs ve istirdâdihî fi matlai'l-âsri'l-hadîs*, Mektebetü't-tâlibî'l-câmiî, Mekke, 1988, s. 134; Razûk, a.g.e., s. 63-64; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IX, s. 395; Mehmet Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", *İslâmî Araştırmalar*, XII/3-4 (1999), s. 286; Safvet, "Zeyil", *TOEM*, IV (1328/1910), s. 212-213; Chakib Benafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskolar'ın Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 44.

^{****} "Moriskolar", Benî Ahmer Devleti'nin çöküşünden sonra anlaşmalı olarak İspanya egemenliğinde kalan Müslümanlar için ifade edilen genel bir terimdir. Baskılar sonucu Hıristiyan olduğunu söyleyen gizli Müslümanlar için bu kavram kullanılır. Bu topluluk, yüzyılı aşkın bir süre boyunca İspanya'da çeşitli baskılara maruz kalmış, Hıristiyanlaştırılma süreci yaşamış ve nihai olarak 1022 (1614)'de yarımada'dan sürülmüştür. Moriskolar konusunda geniş bilgi için bkz. Read, a.g.e., s. 220-231; Abdullah Muhammed Cemâlüddîn, *el-Muslimûne'l-münessarûn evi'l-Müriskiyûne'l-Endelüsîyyûn: Safha mühimme min târîhi'l-Muslimîn fi'l-Endelûs*, Dârü's-sahve, Kahire, 1991, s. 45-78; Lütfî Şeyban, *Mudejares & Sefarades: Endülüs'lü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya Göçleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 127-156; Chakib Benafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskolar'ın Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı*; Baysun, a.g.m., s. 428-429; E. Lévi Provençal, "Moriskolar", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, VIII, ss. 427-428.

¹⁵ Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 403.

menin Osmanlı tarihi kaynaklarınca henüz doğrulanmadığını belirtmekte yarar vardır.

Sonuç olarak, İstanbul'un fethi, Otranto çıkarması, Müdeccenlerin yardım beklentisi ve Fatih'in vasiyetnamesi gibi olay ve olgular XV. yüzyılın ikinci yarısında, başka bir ifadeyle Benî Ahmer Devleti'nin çöküşü öncesinde gelişim kaydetmiş ve Endülüslüler arasında hayalî bir Osmanlı (Türk) imgesinin oluşumuna neden olmuştur. Tüm bu muhayyel söylentiler İspanyol Krallıklar ile Benî Ahmer yöneticileri tarafından gerektiğinden fazla ciddiye alınmış ve Gırnata savaşları sırasında Endülüslülerin kurtuluş umudunu tetiklemiştir.

2. Endülüs Sefareti ve İstidanamesi

Yukarıdaki sayfalarda tartışması yapılan konu, erken dönem Osmanlı-Endülüs ilişkilerinin muhayyel görünümüyle ilgilidir. Bununla birlikte, konuyla ilgili bazı tarihî veriler ilişkilerin muhayyel düzeye sınırlı kalmadığını ve birtakım somut görüşmelerin gerçekleştiğini göstermektedir. Diğer taraftan bu konunun bilimsel tartışmaların odağında olduğunu da ifade etmek gerekir. Örneğin, Kuzey Afrika'daki Osmanlı varlığıyla ilgili bir çalışmada konuyu ele alan Aziz Samih İlter, ilk Endülüslü elçinin Osmanlı sarayına 882/1477 gibi erken bir tarihte teşrif buyurduğunu belirtmektedir. İlter'in kayıtlarına göre, Endülüslü elçinin yardım talebine binaen Osmanlı Devleti Endülüs'e yardım göndermek için harekete geçmiştir. Fakat Osmanlı bahriyesi, böylesine erken bir dönemde, İspanya kıyılarını vurmaya muktedir olamadığı için Endülüslülere somut bir yardım yapılamamıştır.¹⁶ Endülüslü elçinin teşrifi konusunda İlter'in belirttiği tarih, Osmanlı sultanlarından II. Mehmet dönemine denk gelmektedir. Fakat tarih konusundaki bilginin bilimsel tartışmalara neden olduğu ifade edilmelidir.¹⁷ Örneğin, Endülüs tarihinin bu dönemiyle ilgili araştırmalarında konuyu ele alan Türk bilim adamlarından Mehmet Özdemir, Endülüslü elçinin teşrif tarihindeki rakamlardan birisi yanlış okunduğu için genel bir hata oluştuğu fikrini ileri sürmektedir.¹⁸ Müellifin bu konudaki kanısının isabetli olduğu söylenebilir. Çünkü II. Mehmet dönemini konu edinen kaynaklarda Endülüs sefaretiyle ilgili somut bir bilgi ve belgeye şimdiki değin tesadüf edilmemiştir. Diğer taraftan, İlter'in 882/1477 tarihini dayandırdığı temel kaynak, yani Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-tevârîh* adlı eserindeki kronolojik bilgi müellifin söz konusu tarihi hatalı okuduğunu göstermektedir. Şöyle ki; bahsi geçen eserde kayıtlı kronolojik bilgi 892/1487 yılının olayları arasında verilmiştir.¹⁹ Bu tarihî veriden hareketle ilk

¹⁶ İlter, a.g.e., s. 52.

¹⁷ II. Mehmet döneminde İstanbul'u ziyareti muhtemel Endülüs elçisiyle ilgili bilgiler ve bu bilgilerin bilimsel değerlendirmesi için bkz. Cemâlüddin, a.g.e., s. 42; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, s. 219; İlter, a.g.e., s. 52; Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 394; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 285; Benafri, a.g.e., s. 41-42.

¹⁸ Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 394-395; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 285.

¹⁹ Kâtib Çelebi, *Takvîmu't-tevârîh*, Ayasofya Koleksiyonu nr. 3169, vrk. 37a; Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu nr. 1235, vrk. 64a.

Endülüslü elçinin II. Bayezid Han döneminde teşrif buyurduğu anlaşılmaktadır.

II. Bayezid Han tarafından saygıyla karşılanan ve itimat-namesi hemen kabul edilen Endülüslü elçinin²⁰ elinde, XVII. yüzyılın Osmanlı müelliflerinden Kâtib Çelebi'nin ifade ettiği üzere, bir "kasîde-i ğurrâ"²¹ vardı. "Bahsi geçen kaside kim tarafından kaleme alınmıştı ve içeriğinde hangi konulara değinilmekteydi?" Bu iki soru, kuşkusuz, konuya ilgi duyan araştırmacılar açısından özel önem arz etmektedir. Konuya münhasır bilgiler, XIII. yüzyılın Endülüslü şairlerinden Ebû't-Tayyib Sâlih b. Şerîf er-Rundî (ö. 1285)'nin bu kasidenin müellifi olduğunu göstermektedir. Kasidenin mısralarında ise XIII. yüzyılın birinci yarısında yani Muvahhidlerin yönetiminin yarımadaadaki fiilî çöküşünü izleyen tarihte birbiri ardına gelen yenilgiler ile Kurtuba, Belensiye ve İsbiliye gibi şehirlerin kaybı esnasında Endülüslülerin uğradıkları şiddet anlatılmaktadır.²² Böylesine bir içeriğe sahip kaside, birkaç önemli soruya aktüellik kazandırmaktadır: "XIII. yüzyılın genel görünümünü aksettiren bir kasidenin XV. yüzyıldaki ortamla ilgisi nedir? Neden bu kaside Osmanlı sultanına gönderilmiştir?" Kanımızca, burada mekan olgusu zaman olgusunun yerine geçmiştir. Bu olgu etrafında vuku bulan olaylar ön plana çıkarılmıştır. Hadiselerin cereyan ettiği yer yine Endülüs'tür, dönem farklıdır, fakat meydana gelen olaylar benzerlik arz etmektedir. Kasidenin nostaljik bir havası vardır; istiare kullanan şair, eski hanedanlar ile parlak medeniyetlerin kaçınılmaz sonu konusunda okuyucusuna düşündürücü sorular sormaktadır:

"Fikret, Yemen'in nerde ekal-i zerrini?
Fikret, bugün nerde o şahan-ı cihanban?
Şeddâd'ın İrem Bağı, İrem Cenneti nerde?
İran'daki Sasani hükümran bugün nerde?"²³

Müellifin sorularına muhatap olan hanedan ve medeniyetlerin tümünün eninde sonunda çöküşe geçtikleri ve tamamen yok oldukları muhakkaktır. Bu durumun farkında olan müellif, bir zamanların şaşaalı medeniyeti olan Endülüs'ün kaderi konusunda endişeler taşımaktadır. Endülüs'ün birer incisi konumunda bulunan Mürsiye, Belensiye, Şâtibe, Ceyyân ve Kurtuba gibi şehirlerin içinde bulunduğu sıkıntılı günler, hüzün ve kasvet, şairi düşündüren en önemli konulardır:

"Sor... Mürsiye'nin halini Belensiye'den.
Sor... Nerde, ne hal oldu bugün Şâtibe, Ceyyân?
Sor... Bilim yuvası Kurtuba nerde?
Sor... Nerde yetiştirdiği her âlim-i zî-şân?"²⁴

²⁰ Ebû Muhammed Mustafa b. Seyyid Sinan b. Ahmed Cenâbî, *el-Bahrü'z-zehhâr ve'l-'aylemü't-tayyâr*, Râgîp Paşa Kütüphanesi nr. 986, II, vrk. 339a; Kâtib Çelebi, *Târîhü Fezleke*, vrk. 210b.

²¹ Kâtib Çelebi, *Takvîmu't-tevârîh*, Ayasofya Koleksiyonu, nr. 3169, vrk. 37a; Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, nr. 1235, vrk. 64a.

²² Rundî'nin kasidesinin Türkçe çevrisi için bkz. M. Zekâi Konrapa, "Endülüs Mersiyesi-Nizami Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, II (1964), s. 165-184.

²³ Konrapa, *a.g.m.*, s. 165, 170; Efdaleddin, "Bir Vesika-i Müellim", *TOEM*, IV (1328/1910), s. 204-205.

XV. yüzyılın son çeyreğinde ise, kasidede adı geçen şehirler gibi, Cebelitarık, Meriye ve Runde gibi birçok Endülüs (Benî Ahmer) şehri İspanyol işgaline uğramıştır. Kasidenin sonraki mısraları sitem dolu duygular içerir. Bu sitem bilhassa Mağrip'te refah içinde yaşamlarını sürdürenlere yönelmiştir. Şair, bu konuyla ilgili duygularını şöyle ifade etmektedir:

*“Siz Endülüs'ün hâlini hiç duymadınız mı?
Her kafile etmişken onu âleme destan.
Acizleri sizden ne kadar istedi imdat,
Hep öldü, esir oldu, kımlıdanmadı insan.”²⁵*

Kaside müellifinin ifadelerine göre, Endülüslülerin yardım talepleri karşılıksız kalmıştır. Bundan dolayı köklü maziye sahip Endülüs medeniyeti yok olmak üzeredir. Tarihî olayların gelişimi incelediğinde, Benî Ahmer Devleti'nin kuruluşuna paralel olarak, Mağrip devletlerinden Merinîler'in Endülüs'e yardımda bulunmaları XIII. yüzyılın birinci yarısında oluşmuş olumsuz tabloyu bertaraf etmiştir. Böylece Endülüs medeniyetinin çöküşü bir süreliğine ertelenmiştir. XV. yüzyılın son çeyreğinde ise benzer olumsuz tablo bir kez daha tezahür etmiştir. Zira bu durumu, yine en iyi şekilde XIII. yüzyılda kaleme alınan kasidenin ifade ettiği söylenebilir. Muhtemelen bu olgudan hareketle söz konusu kaside Osmanlı sultanına gönderilmiştir.

İstanbul'da II. Bayezid Han ile görüşmeler yapan Endülüslü elçi, yukarıdaki satırlarda incelemesi yapılan “kasîde-i ğurrâ”yı sultana takdim etti. Buna ek olarak, Endülüslülerin içinde buldukları durumu, sözlü olarak, sultana anlattı ve ondan yardım talep etti. Osmanlı tarihi alanında çığır açan Batılı müsteşriklerden Hammer'in ifadeleriyle söylemek gerekirse, “II. Bayezid Han diyanetperver ve şair ruhlu bir hükümdar olduğu için Endülüslü elçinin söylediklerini dikkatle dinledi”²⁶ ve Endülüslülere yardım yapacağı konusunda vaatte bulundu.²⁷

3. Osmanlı'nın Reaksiyonu ve Diplomatik Çözüm Arayışları

II. Bayezid Han ile görüşen Endülüs elçisine verilen vaatlere uygun olarak Osmanlı Devleti, sonraki tarihlerde bazı girişimlerde bulundu. Osmanlı'nın konuyla ilgili erken dönem faaliyetleri daha ziyade diplomatik girişimler yoluyla sorunu çözme şeklindeydi. Böyle bir yaklaşım sergilemenin birkaç nedeni vardı; her şeyden önce Osmanlı Devleti İber Yarımadası ile doğrudan kara sınırına sahip değildi. Bundan dolayı Osmanlı'nın Endülüs'e kara kuvvetler sevk edip olaylara doğrudan müdahalede bulunması mümkün değildi. Denizden yapılacak bir çıkarma hareketi ise bu sıralar mümkün gözükmemekteydi. Çünkü Osmanlı

→ →

²⁴ Konrapa, a.g.m., s. 167, 172; Efdaleddin, a.g.m., s. 206.

²⁵ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî el-Makkarî, *Ezhârü'r-riyâd fi ahbârî 'iyâd*, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdülhâfiz el-İşbîlî, Matbaatü lecneti't-telif ve't-tercûme ve'neşr, Kahire, 1939, I, s. 47-50; Şeyban, *Mudejares & Sefarades*, s. 231-236; Konrapa, a.g.m., s. 168, 173; Efdaleddin, a.g.m., s. 206-207; Özdemir, “Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı”, s. 395.

²⁶ Hammer, a.g.e., s. 20.

²⁷ Mustafa Cenâbî, a.g.e., II, vrk. 339a.

donanması Akdeniz'in güneybatı kıyılarına etkin bir çıkarma yapabilecek askeri donanım ve tekniğe sahip değildi. Buna ek olarak, söz konusu dönemde devam eden Osmanlı-Memlûklü savaşı Osmanlıların Batı eksenli manevrasını kısıtlamaktaydı. Diğer taraftan ise Papalık Devleti'nin elinde esir olarak bulunan II. Bayezid Han'ın kardeşi Sultan Cem ile ilgili diplomatik sorun Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa politikasını büyük ölçüde etkilemekteydi.²⁸ Tüm bu nedenlerden dolayı II. Bayezid Han, ilk başlarda Endülüslülere doğrudan yardım gösteremedi ve soruna çözüm üretebilmek için diplomatik girişimlerde bulundu.

Endülüs sorununu barışçıl yollarla çözebilmek için Osmanlı Sultanı'nın diplomatik heyet gönderdiği ilk merci, Papalık Devleti idi. Vatikan'da Papa VIII. Innocent (1484-1492) ile görüşen Osmanlı elçisi, Benî Ahmer denetimindeki bölgelere yönelen Kastilya ve Aragon saldırılarının durdurulması için Papa'nın arabulucu olmasını talep etti. Bu konuda ileri sürülen bazı iddialara göre, söz konusu saldırılar durdurulmadığı takdirde Osmanlı egemenliğinde yaşamlarını sürdüren Hıristiyan tebaanın benzer muamelelere maruz kalacağı konusunda Papa VIII. Innocent'e uyarı yapıldı.²⁹ Ancak Osmanlı'nın böyle bir uyarıda bulunması muhtemel değildir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinde benzer bir tehdit yöntemine başvurulduğu pek görülmemiştir. 906/1501'da Endülüs'ten gönderilen ikinci kasidede³⁰ verilen bilgiler bu tezi bir kat daha güçlendirmektedir. Hatta kasidede; Osmanlı himayesindeki Hıristiyanların benzer sert muamelelere tabii tutulması konusunda açık çağrılar yapılmasına rağmen, Osmanlı Devleti hiçbir şekilde böyle bir muameleye yeltenmemiştir.³¹

"Osmanlı Sultanı'nın talebine Papa VIII. Innocent'in yanıtı nasıl oldu ve bu meyanda ne tür gelişmeler yaşandı?" Papa'nın bu konuya yaklaşımının olumlu olduğu ve bu meyanda bazı somut gelişmelerin yaşandığı söylenebilir. Zira 906/1501 tarihli ikinci Endülüs kasidesinin 76. ve 77. beyitlerinde Papa'ya gönderilen sefaretin sonuçlarıyla ilgili bazı somut bilgiler vardır. Söz konusu beyitler şöyle bir içeriğe sahiptir:

²⁸ Söz konusu dönemde Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikası konusunda geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, TTK Basımevi, Ankara, 1983, II, s. 200; Efdaleddin, a.g.m., s. 207; Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 395; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 286; Azmi Yüksel, "Endülüs'ten II. Bayezid'a Yazılan Anonim Bir Şiir", *Belleten*, LII/205 (Aralık 1988), s. 1577; Safvet, a.g.m., s. 212; Abdülkerim Özyayın, "Aragon", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, III, s. 264; Benafri, a.g.m., 43.

²⁹ II. Bayezid Han'ın Papalık katındaki diplomatik girişimleri konusunda geniş bilgi için bkz. Şeyban, *Mudejares & Sefarades*, 244; Konrapa, a.g.m., s. 182; Özdemir, "Endülüs", s. 216; Benafri, a.g.e., s. 43.

³⁰ 906 (1501)'da gönderilen kaside için bkz. Makkarî, *Ezhârü'r-riyâd*, I, s. 109-115; Cemâlüddîn, a.g.e., s. 41-42; Razûk, a.g.e., s. 65-66; Şeyban, *Mudejares & Sefarades*, 237-244; James T. Monroe, *Sukûtu Ğirnâta maa dirâse tahlîliye li'l-müsteşriki James T. Monroe*, çev. Muhammed Abdullah eş-Şekâvî, Dârü'l-ülüm, Kahire, (t.y.), s. 25-36; Yüksel, a.g.m., s. 1578-1583; Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılışı Sürecinde Ortaya Çıkan Bazı Hususlar", *AÜİFD*, XXXVI, s. 251-252; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 287; Benafri, a.g.e., s. 178-185.

³¹ Mukabil muamele konusundaki çağrı için bkz. Makkarî, *Ezhârü'r-riyâd*, I, s. 113; Yüksel, a.g.m., s. 1581.

*“Roma’da oturan Papa’ya sorun, bizi korumaya aldıktan sonra neden ihanet ettiler?
Bir suçumuz, yaptığımız bir eziyet olmadığı halde ne oluyor da bize ihanet ediyorlar?”³²*

Bu beyitlerde somut bir himaye durumunun mevzubahis olduğu dikkat çekmektedir. Gırnata’nın teslimini tanzim eden 1492 tarihli antlaşmada Papa-lık Devleti’nin herhangi bir himayesinden söz edilmemiştir. Kanımızca, kasidede belirtilen himaye olayı farklı bir sözleşme veya girişimin sonucu olarak vaki olmuştur. Muhtemelen bu durum, Papalık katındaki girişimler sonucunda oluşmuş ve Osmanlı sultanının talebine binaen Papa VIII. Innocent “Endülüs-lüleri himaye edeceği” konusunda taahhütte bulunmuştur. Ne var ki verilen taahhütler yerine getirilmemiş ve Endülüs-lüleri şiddetli baskılara maruz kalmışlardır. Bu nedenle 906/1501 tarihli kasidede II. Bayezid Han’dan Papa’ya soru yöneltmesi ve verilen taahhütlere ihanetin nedenlerini açıklığa kavuşturması talep edilmektedir.

906/1501 tarihli kasidedeki birtakım veriler, Aragon ve Kastilya Krallıklarına da sefaret gönderildiğini göstermektedir. Kasidenin 19. beytinde konuyla ilgili şöyle bir pasaj vardır:

“Ey Efendimiz, uğradığımız zarar, bela ve büyük felaketle ilgili size şikâyetinde bulunmuştuk.”³³

Yukarıdaki mısradaki, 891/1486’de Osmanlı sarayına uğrayan Endülüs-lü elçinin talep ve şikâyetleri mevzubahistir. Söz konusu elçinin taleplerini dikkate alan II. Bayezid Han ise Kral II. Ferdinand ile Kraliçe Izabella’ya bir mektup göndermiştir. Kasidenin 82. ve 83. beyitleri bizzat bu mektubun sonuçlarıyla ilgili önemi haiz bilgiler içermektedir:

“Sizin mektubunuz onlara ulaştı, fakat bir kelimesiyle bile amel etmediler.

Bize karşı düşmanlık ve cüretlerini artırdılar ve her türlü kötülüğe giriştiler.”³⁴

Netice itibariyle artış kaydeden saldırılar karşısında Endülüs-lüleri yenik düşmüş ve kalelerine kapanmak zorunda kalmışlardır. Ancak kuşatma altında buldukları günlerde dahi umutlarını kaybetmemiş ve dışarıdan gelecek yardımı bekler olmuşlardır. Endülüs-lülerin bu konuda hayal kırıklığına uğramaları kasidenin 30. beytinde şöyle ifade edilmektedir:

“Süvarilerimiz ve piyadelerimiz yok olduğu sırada kardeşlerimizden bir yardım görmedik.”³⁵

Böyle bir durumun Gırnata savaşları esnasında vuku bulduğu muhtemeldir.

³² Makkaî, *Ezhârü’r-riyâd*, I, s. 113; Monroe, a.g.e., s. 33; Yüksel, a.g.m., s. 1582.

³³ Makkaî, *Ezhârü’r-riyâd*, I, s. 110; Monroe, a.g.e., s. 27; Yüksel, a.g.m., s. 1579.

³⁴ Makkaî, *Ezhârü’r-riyâd*, I, s. 114; Monroe, a.g.e., s. 34; Yüksel, a.g.m., s. 1582.

³⁵ Makkaî, *Ezhârü’r-riyâd*, I, s. 111; Monroe, a.g.e., s. 28; Yüksel, a.g.m., s. 1579.

Çünkü Gırnata'nın düşüşü sırasında Kuzey Afrika Devletleri ile Memlükler ve Osmanlılar Endülüslülere sonucu değiştirebilecek somut yardım yapamamışlardır.

4. Kemal Reis'in İspanya Seferi

Diplomatik girişimlerin Endülüs sorununa etkin bir çözüm üretmediğinin farkında olan II. Bayezid Han, 892/1487'de Batı Akdeniz'e deniz kuvvetleri sevk etti ve İspanyol kıyılarına bir çıkarma hareketi başlattı. Bu çıkarma hareketiyle ilgili yapılan çalışmalarda, genellikle XVII. yüzyılın Osmanlı müelliflerinden Kâtib Çelebi'nin Takvîmu't-tevârih adlı eserinde kaydı geçen kronolojik bir bilgi referans kaynağı olarak kullanılmıştır. Takvîmü't-tevârih'in 892/1487 tarihli olayları arasında yer alan mevzubahis bilginin içeriği şöyledir:

*"Reften Kemâl Reîs bâ-donanma be-ğâret-i İsbanya ba'de ez-istimdâd-ı Benî Ahmer bâ-kaside-i ğurrâ."*³⁶

Bu bilgiyi referans kaynağı olarak kabul eden bazı araştırmacılar, Benî Ahmer Sultanı'nın yardım talebine binaen Kemal Reis'in donanma ile İspanya kıyılarına bir sefer düzenlediğini ileri sürmektedirler.³⁷ Konuyla ilgili incelemelerde bulunan araştırmacıların diğer bir kısmı ise Takvîmü't-tevârih eserinde kayıtlı bilgiyi kuşkuyla karşılamaktadır.³⁸ Onların kuşkularını tetikleyen en önemli etken ise Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriye adlı eserinde kayıtlı şöyle bir pasajdır:

*"Ki bir gün lutf idüben Bâyezîd Hân,
Bize gönderdi geldi emr ü fermân.
Buyurmuş kim Kemâl gelsin kapûma,
Deniz hizmetlerin etsin tapûma.
Ol emrün târihi bu idi ey hân,
Dokuz yüzde gelüben tutduk evtân."*³⁹

Kitâb-ı Bahriye eserinde kayıtlı bilgi, Kemal Reis'in Osmanlı Devleti hizmetine 900/1495'de girdiğini göstermektedir. Takvîmü't-tevârih eserinde kayıtlı bilgi ise Kemal Reis'in 892/1487'de İspanya kıyılarına vurduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Kemal Reis'in Osmanlı Devleti hizmetine girme tarihi ile İspanya kıyılarına vurma tarihi arasında 8 yıl fark vardır. Dönem olarak Kitâb-ı Bahriye daha geç bir tarihte (XVII. yüzyıl) telif edilmiş olması nedeniyle Takvîmü't-tevârih'in bu konuda son sözü söyleyebilmek için yeterli bir kaynak olmadığı muhakkaktır. Kanımızca, bu konuya açıklık getirebilmek için tartışmaların odağında bulunan Kemal Reis'in zikredilen tarihten önceki yıllarda Osmanlı Devleti

³⁶ Kâtib Çelebi, *Takvîmu't-tevârih*, Ayasofya Koleksiyonu nr. 3169, vrk. 37a; Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu nr. 1235, vrk. 64a.

³⁷ Şükri, *a.g.e.*, I, s. 321-322; Hammer, *a.g.e.*, IV, s. 20

³⁸ Kemal Reis'in 892 (1487)'deki İspanya seferiyle ilgili kuşku ve değerlendirmeler için bkz. Seyfi, *a.g.e.*, s. 18-23, 27-30; İnân, *a.g.e.*, s. 219; Meyerson, *The Muslims of Valencia*, s. 67-68; Konrapa, *a.g.m.*, s. 182; Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", s. 395; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 286; Safvet, *a.g.m.*, s. 212; Benafri, *a.g.e.*, s. 43.

³⁹ Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, ed. Ertuğrul Zekai Öteke, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, I, s. 55.

ile ilişkilerinin keyfiyetini tetkik etmek gerekir. Çünkü bu konuda edinilecek bilgiler, netice itibariyle, Kemal Reis'in İspanya seferinin Osmanlı devlet erkanının bilgisi dâhilinde mi yoksa münferit mi gerçekleştiği konusuna açıklık getirecektir.

İspanya seferinden önceki dönemlerle ilgili kayıtlarda Kemal Reis'in Osmanlı deniz kuvvetleri ile bazı seferlere katıldığı görülmektedir. Örneğin, XV. yüzyılın Osmanlı kaynaklarından Oruç Beğ Tarihi'nde kayıtlı bilgilere göre, 874/1470'te gerçekleşen Eğriboz seferine, "azab neferi" olarak, Kemal Reis de katılmıştır.⁴⁰ Eğriboz'un fethinden sonra adadan ayrılmayıp Eğriboz'da denizcilik faaliyetleri ile meşgul olmuştur. Bir süre sonra "azaplar reisi" görevine yükselmiştir. İlerleyen tarihte adadaki leventlere "başbuğ" olan Kemal Reis, bir kalyata oluşturup Akdeniz'deki Frenk gemileri ile Frengistan'ın kalelerine ve kıyı bölgelerine akınlar düzenlemiştir.⁴¹ Bu tür faaliyetlerin sonucu olarak, Akdeniz'de adından başarıyla söz ettiren bir deniz savaşçısına dönüşmüştür. Akdeniz'i yurt edinip yarı bağımsız faaliyetlerde bulunduğu ve Frenk gemileri ile kıyılarına akınlar düzenlediği yıllarda Kemal Reis'in Osmanlı deniz kuvvetleri ile irtibat hâlinde olduğu söylenebilir. Çünkü böyle seferlerin birisini gerçekleştirdikten sonra, elindeki ganimet ve esirlerle Gelibolu'ya gelen Kemal Reis, Kapudan Arnavud Sinan Paşa aracılığıyla Sultan II. Bayezid'e hediyeler göndermiştir.⁴² XVI. yüzyılın Osmanlı müelliflerinden İbn Kemâl'in Tevârîh-i Âl-i Osmân adlı eserinin VIII. Defter'inde verilen bilgilere göre, hediyeler gönderilmesini izleyen tarihte Kemal Reis, II. Bayezid Han'ın takdirini kazanmış ve "Hazîne-i Âmire"den ona "vazife tayini" çıkmıştır.⁴³ Gelibolulu Ali Mustafa Efendi ise ona tevcih edilen maaşın 50 akçe miktarında olduğunu belirtmektedir.⁴⁴ İbn Kemâl ise donanmanın geliştirilmesinde onun bilgi ve birikimine başvurulduğunu kaydederek, o dönemin Osmanlı tersanesinde inşa edilen en büyük savaş gemilerinden birine reis olarak tayin edildiğini bildirmektedir.⁴⁵

Tüm bu bilgilerden hareketle Kemal Reis'in Eğriboz seferinden beri zaten Osmanlı deniz kuvvetleri ile irtibat hâlinde olduğunu ve Akdeniz'de Osmanlı Devleti adına yarı bağımsız faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir. Dolayı-

⁴⁰ *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2007, vrk. 114b; İdris Bostan, "Kemal Reis", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, XXV, s. 226; İsmet Parmaksızoğlu, "Kemâl Reis", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, VI, s. 566; Nejat Göyünç, "Kemâl Re'is", *El²*, E.J. Brill, Leiden, 1978, IV, s. 56.

⁴¹ Kemal Reis'in "azaplar reisi" olarak yürüttüğü faaliyetler konusunda geniş bilgi için bkz. Mustafa b. Ahmed b. Abdülmevla Gelibolulu Ali Efendi, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Bölümü nr. 3407, vrk. 187b; Bostan, *a.g.m.*, s. 226; Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, s. 567; Peter Merio Luciano Sebastian, *Turkish Prosopography in the Diari of Marino Sanuto*, Ph.D Dissertation, School of Oriental and African Studies University of London, 1988, I, s. 266.

⁴² Kemal Reis'in II. Bayezid Han'a sunduğu hediyeler için bkz. Gelibolulu Ali Efendi, *a.g.e.*, vrk. 187b; Oruç Beğ Tarihi, vrk. 115a; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*: VIII. Defter, haz. Ahmet Uğur, TTK Basımevi, Ankara, 1997, vrk. 65b; Bostan, *a.g.m.*, s. 226-227; Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, s. 567, Sebastian, *a.g.e.*, I, s. 266, Tefvik İnci, "Şanlı Korsan Kemal Reis", *Resimli Tarih Mecmuası*, III/30, s. 1553.

⁴³ İbn Kemâl, *a.g.e.*, vrk. 65b.

⁴⁴ Gelibolulu Ali Efendi, *a.g.e.*, vrk. 187b.

⁴⁵ İbn Kemâl, *a.g.e.*, vrk. 65b.

sıyla 892/1487'de Kemal Reis'in İspanya kıyılarına vurması konusuyla ilgili Kâtib Çelebi'nin Takvîmü't-tevârih adlı eserinde verilen bilgilerin bilimsel değeri vardır. Buna ek olarak, Takvîmü't-tevârih eserinin 892/ 1487 tarihli İspanya seferiyle ilgili bilgiler içeren yegâne kaynak olmadığını ifade etmek gerekir. Bilakis, Kâtib Çelebi tarafından Arapça kaleme alınan Târîhü Fezleke adlı diğer bir eser bu konuyla ilgili önemli bilgiler içeren ek bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁶ Eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan Arapça yazmasında kayıtlı 891/1486 yılı olayları arasında Takvîmü't-tevârih eserindeki kronolojik bilginin ayrıntıları mevcuttur. Fakat ayrıntılı bilgi esere derkenar (haşiye) olarak ilave edilmiştir. Kâtib Çelebi'yle ilgili bir çalışmada bu konuyu ele alan Mükrimin Halil Yınanç, eserdeki Arapça, Farsça ve Türkçe derkenarların müellif tarafından esere yapılan ilave ve tashihler olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan söz konusu yazma nüsha müellifin kendi hatıyla yazılmıştır ve beyaza çekilmemiştir, ayrıca bilim âlemince bilinen yegâne nüshadır ve müsvedde halinde günümüze ulaşmıştır. Buna ek olarak, mevzu bahis nüsha eserin herhangi bir şerhi konumunda değildir. Bundan dolayı söz konusu derkenarlara başka müellifler tarafından yapılan şerhler de denilemez. Dolayısıyla Mükrimin Halil Yınanç'ın derkenarlar konusundaki düşüncesi, bilimsel bir kanı olarak kabul edilebilir.

Kâtib Çelebi'nin Târîhü Fezleke adlı eseri XVII. yüzyıla ait bir kaynak olduğu için Kemal Reis'in İspanya seferi konusunda sağladığı ayrıntılı bilgilerin bilimsel değeri tartışılabilir. Tartışmalar esnasında şöyle bir aktüel soruya yanıt bulmak gerekir: "Târîhü Fezleke eserinin 210b varlığının derkenarında kayıtlı İspanya seferiyle ilgili bilgilerin kaynağı nedir ve Kâtib Çelebi bu bilgileri hangi eserden edinmiştir?" Keşfü'z-zunûn adlı eserinde Kâtib Çelebi bu sorunun yanıtını, kesin olarak, vermekte ve eserin ana kaynağının Mustafa Cenâbî (ö. 999/1590)'nin el-Bahrü'z-zehhâr ve'l-'aylemü't-tayyâr adlı eseri olduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla Kâtib Çelebi'nin Takvîmü't-tevârih ve Târîhü Fezleke eserlerinde İspanya seferiyle ilgili kayıtların sarahati Mustafa Cenâbî'nin bu eserindeki kayıtlarla teyit edilebilir. Mustafa Cenâbî adı geçen eserde 891/1486 yılının olaylarından bahsederken şöyle bir bilgi vermektedir:

"891 yılında... Endülüs hükümdarı İbnü'l-Ahmer'in kafirlere karşı yardım talebini içeren bir mektubu geldi. Elçinin beraberinde, Endülüs ahalisinin dilinden yazılmış bir kaside de vardı. Onlar Sultan Bayezid Han'dan yardım talebinde bulunuyor, canlarını, çocuk ve ailelerini, ülkelerini din düşmanlarından kurtarmak

⁴⁶ Kâtib Çelebi, *Târîhü Fezleke*, vrk. 210b.

⁴⁷ Mükrimin Halil Yınanç, "Fezleket Ekvâl el-Ahyâr Hakkında", *Kâtip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1985, s. 93.

⁴⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefettin Yalıtıkaya-Kilisli Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, I, 291; Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi: Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri", *Kâtip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1985, s. 42; Zeynep Aycibin, "Kâtip Çelebi ve Fezleke: Tahlil ve Metin", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul, 2007, s. 23.

için ondan yardım istiyorlardı. Sultan Bayezid Han onlara acıdı ve bir sonraki sene onlara yardım edeceği ve arka olacağı konusunda vaatte bulundu. 892 yılında Müslümanları korumak amacıyla küffarın ülkesine taarruz için büyük bir donanma teşhiz etti. Deniz sathinin kâşifi Kemalüddin Reis sefere koyuldu ve Frenk gemilerini ele geçirdi. Daha sonra Mâleka'ya ulaştı ve burasını ele geçirdi. Onun yapılarını tahrip etti, köylerini yakıp yıktı, mal ve mülklerini yağma etti, ahalisinin bir kısmını esir aldı.”⁴⁹

Kâtib Çelebi'nin Târîhü Fezleke adlı eserinin 210b varağının derkenarında ufak tefek değişikliklerle benzer pasajın nakledildiğini ifade etmek gerekir. Mustafa Cenâbî ile Kâtib Çelebi'nin kayıtlarında benzer yönler çoktur. Her iki tarihçi Endülüs'lü elçinin 891/1486'de gelip yardım talep ettiğini ve bu talebe binaen Osmanlı Devleti'nin büyük “büyük bir donanma” teşhiz edip 892/1487'de Kemal Reis komutasında İspanya kıyılarına sevk ettiğini belirtmektedirler. Bu düşünce geç dönem Osmanlı tarih yazımını da etkilemiştir. Örneğin, Osmanlı tarihiyle ilgili telif eserinde Dimitri Kantemir Endülüs elçisinin yardım taleplerine olumlu yanıt veren II. Bayezid'in ertesi yıl Kemal Ali Paşa komutanlığında “büyük bir donanma”yı Batı Akdeniz'e sevk ettiğini bildirmektedir.⁵⁰

İspanya kıyılarını vurmak için teşhiz edilen donanmadaki savaş gemileri ile mürettebatının sayısına gelince, adı geçen kaynaklarda bu husus “büyük bir donanma” tabiriyle ifade edilmektedir. Fakat bu bilgi tartışmaya açıktır. Çünkü sözü edilen dönemde Osmanlı deniz kuvvetleri henüz gelişim aşamasındaydı. Bundan dolayı “büyük bir donanma”nın teşhiz edilip Batı Akdeniz'e sevk edilmesi, kanımızca, abartılı bir ifadedir. Muhtemelen donanma tabiri ile birkaç gemiden oluşan bir filo kastedilmektedir. Osmanlı bahriye araştırmacılarından Ali Rıza Seyfi de İspanya kıyılarını vurmak için giden deniz kuvvetlerinin büyük bir donanma olmayıp, sadece biri mürabbe yelkenli komutan gemisi, diğer ikisi ise Latin yelkenli üç gemiden oluşan küçük bir filo olduğunu belirtmektedir.⁵¹

İspanya seferine katılan gemiler ile mürettebatın azlığı dikkate alındığında, Kemal Reis'in İspanya kıyılarına yönelik seferi açık bir nümayiş olup Batı Akdeniz'deki Frenk savaş gemilerine karşı açık bir meydan okumaydı. Mustafa Cenâbî ile Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, sefer sırasında Kemal Reis Frenk gemileri ile karşılaşmış ve onları yenilgiye uğratarak Mâleka'ya ulaşabilmiştir. Sonraki günlerde ise seferin rotasında değişiklik meydana gelmiş ve Mâleka civarındaki diğer bölgelere yönelmiştir. Bu yeni rotayı güvenli şekilde takip edebilmek için Kuzey Afrika'daki Cerbe, Bicâye ve Bûne gibi limanları üs edinen Kemal Reis, İspanya ve Afrika kıyıları ile Sebte boğazı ve Balear adaları-

⁴⁹ Mustafa Cenâbî, a.g.e., II, vrk. 339a-b.

⁵⁰ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, II, s. 34. Görüldüğü üzere, her üç müellifin kayıtlarında donanma komutanının adı biraz değişikliğe uğramıştır. Mustafa Cenâbî'nin kayıtlarında “Kemalüddin Reis”, Kâtib Çelebi'nin kayıtlarında “Kemal Reis”, Dimitri Kantemir'in kayıtlarında ise “Kemal Ali Paşa” şeklinde verilmiştir.

⁵¹ Seyfi, a.g.e., s. 30-31.

nı kapsayan bölgelere akınlar düzenlemiştir. Batı Akdeniz'deki bu seferleri sırasında yolu üzerindeki Frenk korsanları ile başarılı çarpışmalar icra etmiş ve Frenk kıyılarını vurmıştır.⁵²

Sonuç olarak, Kemal Reis'in 892/1487 tarihli İspanya seferiyle ilgili Kâtib Çelebi'nin Takvîmü't-tevârîh adlı eserinde kayıtlı kronolojik bilginin tarihsel bir arka planının olduğu ortaya çıkmaktadır. Kronolojik bilginin ayrıntıları Kâtib Çelebi'nin Târîhü Fezleke adlı Arapça eserinde mevcuttur. Mustafa Cenâbî'nin el-Bahrü'z-zehhâr ve'l-'aylemü't-tayyâr adlı eserindeki kayıtlar ise Kâtib Çelebi'ye kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla Kemal Reis'in 892 /1487 tarihli İspanya seferiyle ilgili bilgiler, Mustafa Cenâbî ile Kâtib Çelebi'nin yaşadıkları dönemlerde bilinen ve kabul gören genel bir kanı olmuştur. Fakat bu seferin açık bir nümayiş olduğunu ve Endülüs'ün ma'kus kaderini değiştiremediğini de buraya ilave etmek gerekir.

5. Hıristiyanlaştırma Siyaseti ve Osmanlı'nın Reaksiyonu

II. Bayezid Han yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin diplomatik ve askerî açıdan Endülüslülere yardım etmek amacıyla sarf ettiği çabaların sonuçları ve bu meyanda meydana gelen gelişmeler, doğal olarak, ilgi uyandıracak niteliktedir. Kral II. Ferdinand ile Kraliçe Izabella katındaki diplomatik teşebbüslerin, net olarak, başarısızlıkla sonuçlandığı söylenmelidir. Bu realiteden dolayı sonraki tarihlerde, Batı Akdeniz'de faaliyet gösteren Osmanlı deniz savaşçılarından Kemal Reis komutasında bir filo İspanya kıyılarına sevk edilmiş ve bu şekilde yardım yapılmak istenmiştir (892/1487). Ancak bu askerî organizasyon Aragon ve Kastilya saldırılarını durdurup Benî Ahmer Devleti'nin çöküşünü önleyebilecek nitelik ve çapta olmamıştır. Bilakis, Osmanlı (aynı şekilde Memlûklü) devletinin bu tür girişimleri İber Yarımadası'ndaki Hıristiyan taassubunun alevlenmesi için yeterli neden olmuştur denilebilir. Böyle bir ortamda Endülüs'ün son kalesi konumunda bulunan Gırnata şehri saldırılar karşısında pek fazla dayanmamış ve akabinde Aragon ve Kastilya Krallıkları'nın eline geçmiştir (897/1492).

Gırnata'nın tesliminden sonra Kastilya ve Aragon Krallıkları'nın egemenliği altında yaşamlarını sürdüren Endülüslülerin bu yeni dönemdeki hak ve hukukları Gırnata Antlaşması ile belirlenmişti. Bu antlaşma sayesinde, Benî Ahmer Sultanı Ebû Abdillah ile maiyeti, vezirleri, komutanları, âlim ve fakihler, süvariler ve halkın diğer kesimleri kendi hukuksal düzenleri, gelenek ve görenekleri üzere yaşama hakkı elde etmişlerdi. Endülüslü Müslümanlar arasında bir sorun çıkınca, kendi hukuksal düzenleri üzere, kadıları tarafından yargılanmaları karara bağlanmıştı. Bundan dolayı Müslüman tebaa arasındaki sorunları Müslüman kadılar çözeceklerdi. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki davaları ise Hıristiyan şehir yöneticileriyle Müslüman kadılar çözüme kavuşturacaklardı. Antlaş-

⁵² Kemal Reis'in sefer sırasında izlediği rotayla ilgili geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., II, s. 203; Seyfi, a.g.e., s. 31-34; Bostan, a.g.m., s. 226-227.

manın özel bir maddesiyle emlak ve göç meseleleri açıklığa kavuşturulmuştu. Endülüslülerin özel mülkleri ve bunların tasarrufu kraliyet koruması altına alınmıştı. Gırnata halkından isteyen, taşınmaz emlakini satarak veya birisine vekâlet edip Mağrib'e veya ülkenin herhangi bir yerine göç edebilirdi. Kral ile Kraliçe ise Gırnata'nın teslimini izleyen 60 gün boyunca 10 gemiyi boğazda bulundurmaya ve isteyenlerin bu gemiler aracılığıyla Mağrib'e geçmelerine yardım sağlamaya taahhüt etmişlerdi. Müteakip 3 yıl boyunca Endülüs'ü terk etmek isteyenler için de gemi temin edileceği konusunda anlaşmaya varılmıştı. Mağrib'e geçenler, istedikleri takdirde, müteakip 3 yıl zarfında yeniden Endülüs'e dönebilirlerdi. Endülüslü tacirlerin ticaret faaliyetine yeni olanaklar tanınmış, onların Mağrib'e gidiş-gelişlerine, yarımadanın her tarafında serbestçe ticaret yapmalarına izin verilmişti. Gırnatalı Yahudilerin hak ve hukukları özel bir maddeyle düzenlenmişti; onlardan isteyenler, müteakip 3 ay boyunca Mağrib'e göç edebilirlerdi. Hıristiyanlardan Müslüman olan birisi hiçbir şekilde şiddet ve baskıya maruz kalmamalıydı. Bu tür meseleler antlaşmanın özel bir maddesi ile men edilmişti. Böyle bir durumda bulunanlara sözlü saldırı dahi yapılmayacaktı. Müslüman birisi ile evlenen Hıristiyan bayanın din seçiminde hür bırakılması gerekirdi. Hıristiyan birisi ile evlenen ve dinini değiştirmek isteyen Müslüman bir bayanın ise hemen Hıristiyanlığa kabul edilmeyip Müslümanlar ile Hıristiyanlardan oluşan bir heyet önünde imtihana tabi tutulması gerekirdi. Gırnata'da bulunan bütün Hıristiyan esirler, herhangi bir fidye ödemeksizin serbest bırakılmalıydı. Kastilya Krallığı'nın elinde bulunan Müslüman esirlerin de serbest bırakılması gerekirdi. Müslüman tebaaya ait camii, medrese ve hayır kurumlarına dokunulmaması karara bağlanmıştı. Söz konusu kurumların işleyişi İslam hukukunun kurallarına göre belirlenecek, onların yönetimi Müslüman fakihlere emanet edilecekti.⁵³

Antlaşma metninin içeriğinden anlaşılacağı üzere, Endülüslülerin teslim sonrasındaki tüm siyasal, sosyal ve ekonomik yaşamları güvence altına alınmış ve "Endülüs'te birlikte yaşama"nın kesin sınırları çizilmişti. Ne var ki söz konusu hoşgörü ortamının ömrü uzun olmadı ve Gırnata'nın tesliminden kısa süre sonra baskı ve saldırılar başladı. İlk başlarda, teslim antlaşması ile tanınan haklara riayet edilmemesinden kaynaklanan sorunlar beliriverdi. Zamanla Endülüslüler üç seçenекle karşı karşıya kaldılar: Öncelikli olarak, irtidat edip Hıristiyanlığı kabul etmeliydiler. Bunu kabul etmezlerse yarımadayı terk etmeliydiler. Bunların hiçbiri gerçekleşmediği takdirde Endülüslülerin payına ölümü tercih etme seçeneği kalıyordu.⁵⁴ Oluşan yeni konjonktürle ilgili Endülüslüler arasında

⁵³ Gırnata'nın teslimini düzenleyen antlaşma için bkz. *Ahbârü'l-'asr fi inkitâi devleti Benî Nasr*, nşr. Hüseyin Münis, ez-Zehrâ li'l-ilâmi'l-Arabî, Kahire, 1412/1991, s. 114; İnân, a.g.e., s. 245-250; Cemâlüddin, a.g.e., s. 22-29; Ferhât, a.g.e., s. 64-65; L.P. Harvey, *Islamic Spain 1250 to 1500*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1990, s. 314-321; Henry Charles Lea, *İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri*, çev. Abdullah Davudoğlu, İnkilâb Yayınları, 1427/2006, s. 32-33; S.M. İmamuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev. Yüsuf Yazar, Rehber Yayınları, Ankara, 1990, s. 343-344; Mahâsne, a.g.e., s. 220-221.

⁵⁴ Gırnata Antlaşması'nın ihlali ve Endülüslülerin tercih etmek zorunda kaldıkları seçenekler konu-

fikir birliği mevcut değildi. Endülüslüler bu konuda üç gruba ayrılmışlardı: Onlardan bir grup ölüncüye kadar aile efradını savunma eğilimi taşımaktaydı. İkinci grup dinlerini gizli şekilde yaşayarak aile efradını koruma düşüncesini benimsemekteydi. Üçüncü grup ise aile efradını iyi tahkim edilmiş yüksek bir dağ kalesine yerleştirdikten sonra Osmanlı Sultanı II. Bayezid Han'a başvurarak yardım alma eğilimindeydi.⁵⁵

Endülüslüler arasında gelecekleri konusunda fikir birliğinin olmayışı onların münferit hareket etmelerine neden oldu. Bu süreçte onların az bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kalırken, diğer bir kısmı Gırnata, Boronat ve Huéjar gibi şehirlerde isyan başlattı. Kraliyet kuvvetlerinin karşısında dayanamayacaklarının farkında olan isyancıların büyük bir kısmı Alpujarra bölgesine çekildi ve dağlık bölgelerde saklandı. Buna paralel olarak, Memlûklü ve Osmanlı Devletlerine mektuplar yazarak yardım istediler. XVII. yüzyılın Mağripli müelliflerinden Makkarî'nin Ezhârü'r-riyâd adlı eserine aldığı Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e ulaştıran kaside muhtemelen Alpujarras havalisinde toplanan bu grup tarafından gönderilmişti.⁵⁶ Müellifi meçhul olan bu kaside 105 beyitten oluşmaktadır. İlk 18 beyit, selam, dua ve sena faslından ibarettir. Bu kısımda II. Bayezid Han ile Osmanlı devlet erkânına övgüler dizilmektedir. Söz konusu beyitlerde II. Bayezid Han "din ile dünyanın direği", "küffara aşağılık elbisesi giydiren şerefli ve yüce şahıs" ve "saltanatının merkezi Konstantiniye olan mevla" olarak tasvir edilmektedir.⁵⁷

Kasidenin 9. beytinden 15. beytine kadar olan kısmında Batı'da yani Endülüs'te gurbette kalan kölelerin Gırnata'nın düşüşünden sonraki durumuyla ilgili bilgiler verilmektedir. Acıklı bir durum olmakla beraber, çevresi Rumlardan oluşan dipsiz, taşkın ve engin bir deniz onları çevrelemiştir. Bu yüzden büyük bir felakete uğramışlardır, şerefli yaşamları ile oynanılmıştır, baskılara maruz kalmışlardır, haram ve kokuşmuş etler yemeye mecbur edilmişlerdir.⁵⁸

Kasidenin 39. beytinden 41. beytine kadar olan kısmı, feci durum karşısında Endülüslülerin dayanamayıp teslim olmalarını ve yeni konjonktürün koşullarını belirleyen antlaşmayı konu edinmektedir. Belirtilen beyitlerde 55 maddeden oluşan Gırnata Antlaşması'nın din ve vicdan özgürlüğü, göç ve mülkiyet haklarıyla ilgili temel ilkelerine atıflar yapılmaktadır. Antlaşmanın uygulanacağı

→ →

sunda ayrıntılı bilgi için bkz. Monroe, a.g.e., s. 13-14; P.S. Van Koningsveld-G.A. Wieggers, "An Appeal of the Moriscos to the Mamluk Sultan and its Counterpart to the Otoman Court: Textual Analysis, Context, and Wider Historical Background", *Al-Qantara (Revista de Estudios Arabes)*, XX/1 (Madrid 1999), s. 162-163; José Enrique López de Coca Castañer, "Granada y el Magreb: La Emigración Andalusí (1485-1516)", *Relaciones de la Península Ibérica con el Magreb siglos XIII-XVI*, ed. Mercedes García y María J. Viguera, Instituto Hispano Árabe de Cultura, Madrid, 1988, 409-451.

⁵⁵ P.S. Koningsveld-G.A. Wieggers, a.g.m., s. 163.

⁵⁶ 906/1501 tarihli kaside için bkz. Makkarî, *Ezhârü'r-riyâd*, I, s. 108-115; James T. Monroe, "A Curious Morisco Appeal to the Otoman Empire", *Andalus*, XXI (1966), ss. 281-303; Yüksel, a.g.m., ss. 1575-1583.

⁵⁷ Yüksel, a.g.m., s. 1578.

⁵⁸ a.g.m., s. 1578.

konusunda kraliyet teminatının mevcudiyetine rağmen, kaside müellifi, muahedenin yürürlükten kalktığını ve Hıristiyanlaştırma siyaseti ile karşı karşıya kaldıklarını bildirmektedir.⁵⁹ Nitekim kasidenin 41. beytinden 66. beytine kadar olan kısmı Müslüman din kitaplarının yakılması ile Hıristiyanlaştırma konusundaki şiddet ve baskıyı konu edinmiştir.⁶⁰ Tüm bu vuku bulanlar karşısında Endülüslülerin Osmanlı'dan beklentileri 71. ve 72. beyitlerde şöyle ifade edilmektedir:

*“Umarız ki, bize ve başımıza gelenlere bakarsınız, Böylelikle arşın İlahi bize merhamet eder.
Sözünüz dinlenir, emrinize uyulur, her dediğiniz süratle yerine getirilir.”⁶¹*

92. beyitten 95. beyite kadar olan kısımda Vahr, Bellefique, Munyafe ve Enderiş gibi şehirlerin halkının başına gelen felaketler sıralanmıştır. 96. beyitte saldırılar karşısında yalnız kaldıklarını ifade eden Endülüslüler, şikâyetlerini Osmanlı sultanına arz etmektedirler. 97. ve 98. beyitlerde çözüm önerileri sıralanmıştır: Ya Gırnata Antlaşması'nın maddeleri uygulanmalıdır, ya da taşınabilir malları ile birlikte Kuzey Afrika'ya geçişlerine izin verilmelidir. Osmanlı'nın yüce katına bu şekilde taleplerini sıralayan müellif, selam ve dua faslı ile kasideyi sonlandırmaktadır.⁶²

906/1501 tarihli kaside ile ifade edilen olumsuz tablo ve yardım talebi II. Bayezid Han'ın dikkatini yeniden Endülüs sorununa çevirmiştir denilebilir. Ne var ki bu defasında Osmanlı Devleti iç savaşın eşiğindeydi. Bir taraftan Anadolu'da “Şah İsmail gâilesi” belirivermiş, diğer taraftan ise II. Bayezid Han'ın oğulları taht mücadelesine koyulmuşlardı. Böylesine kritik bir dönemde, Endülüs sorununun diplomatik yolla çözümünün imkânsızlığı apaçıktı. Bu nedenle Osmanlı deniz savaşçılarından Kemal Reis İspanya kıyılarına sevk edildi ve bu şekilde Endülüslülere yardım yapılmış oldu. Olayla ilgili bir çalışmasında bu konuyu ele alan Türk bilim adamlarından Nejat Göyünç, Kemal Reis'in 906/1501'nin tüm yaz mevsimi boyunca Batı ve Orta Akdeniz kıyılarına akınlar düzenlediğini belirtmektedir.⁶³ Batılı araştırmacılardan Mark D. Meyerson ise akınlar sırasında Endülüslüler ile Batı Akdeniz'deki Osmanlı deniz savaşçıları

⁵⁹ a.g.m., s. 1579-1580.

⁶⁰ Monroe, a.g.e., s. 12, 18; Yüksel, a.g.m., s. 1580-1581.

⁶¹ Yüksel, a.g.m., s. 1581.

⁶² Yüksel, a.g.m., s. 1583. Endülüslülerin yardım için başvurdukları diğer merciler arasında Memlüklü Sultanı vardı. Bu başvuruya mukabele olarak, Memlüklüler İspanya'ya bir sefaret göndermişlerdir. 906 (1501) tarihli kasidenin 84. beytinden 87. beytine kadar olan kısmı İspanya'yı ziyaret eden Memlüklü elçisiyle ilgili önemi haiz bilgiler içermektedir. Bu ziyaret sırasında Mısır elçinin önüne çıkarılan birkaç Endülüslü kendi istekleri ile Hıristiyanlığı kabul ettikleri konusunda ifadeler beyan etmişlerdir. Kaside müellifi ise bunun düzmece olduğunu, Endülüslülerin gerçek hal ve kavillerini ifade etmediğini söylemektedir. (Monroe, a.g.e., s. 12, 20; Yüksel, a.g.m., s. 1582). Memlüklü Sultanı'na gönderilen kaside Osmanlı Sultanı'na gönderilen kasidenin kısmen benzeridir. Kasidenin Osmanlı ve Memlüklü versiyonlarının karşılaştırmalı neşri için bkz. P.S. Van Koningsveld-G.A. Wiegers, a.g.m., s. 167-178.

⁶³ Göyünç, a.g.m., s. 882.

arasında sıkı ilişki tesis edildiğini bildirmektedir.⁶⁴ Venedikli arşivci Marino Sanuto'nun Diarii adlı geniş hacimli eserindeki kayıtlar ise belirtilen seferin gerçekleştiğini teyit etmekle birlikte, Kemal Reis'in bilhassa Ceneviz ve İspanyol gemileriyle çatışma halinde olduğunu göstermektedir.⁶⁵ XV. yüzyılın Osmanlı müverrihlerinden Oruç Beg'in eserindeki bir kayıt da bu olayı teyit etmekte olup, Kemal Reis'in yaklaşık bir yıl boyunca Mağrip kıyılarında seferde olduğunu ve 907/1502'de geri döndüğünü göstermektedir.⁶⁶ Bu seferden dönüşü sırasında Kemal Reis, beraberinde Catanzaro Dükü dâhil çok sayıda esiri Osmanlı kıyılarına getirmiştir.⁶⁷

1506 yılı başlarında Kemal Reis yeniden Batı Akdeniz'e, özellikle İspanya kıyılarına akınlar düzenlemiştir denilebilir. Söz konusu seferin Cerbe'de bulunan bir grup Endülüslünün II. Bayezid Han katında yardım arayışları ile Trablusgarp Emiri'nin istimdadına binaen gerçekleştiği ifade edilmelidir. 11 gemiden oluşan bir filo ile Akdeniz'e açılan Kemal Reis, Sicilya kıyıları yakınlarında Venedik donanmasıyla çatışma halinde olmuş, Ağustos 1506 tarihinde Cerbe'ye ulaşmıştır. Burasını üs edinerek, İspanya kıyılarına akınlar düzenlemiştir. Söz konusu akınlar boyunca, zor durumda olan çok sayıda Endülüslüyü güvenli bölgelere taşımıştır. Ekim 1506 tarihinde ise Batı Akdeniz'deki faaliyetlerini sonlandırıp İstanbul'a dönmüştür.⁶⁸

SONUÇ

XV. yüzyılın son çeyreğinde çöküşün eşiğinde bulunan Benî Ahmer yönetimiindeki Endülüs toplumunda muhayyel bir Osmanlı imajının varlığı söz konusudur. İstanbul'un fethi, Otranto çıkarması, II. Mehmet'in vasiyetnamesi ve Müdeccenlerin yardım beklentileri gibi olgular bu imgeyi besleyen en önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurların gereğinden fazla gelişim kaydettiği ve yarımadaadaki son savaşlar sırasında Endülüslülerin kurtuluş umudunu tetiklediği görülmektedir. Gerçekte ise XV. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı'nın Batı Akdeniz'deki askerî gücü Endülüslülerin beklentilerini karşılamaktan uzak idi. Bununla birlikte, 891 (1486)'da İstanbul'u ziyaret eden Benî Ahmer elçisinin taleplerine II. Bayezid Han olumlu yanıt vermiş ve Endülüslülere yardım vaadinde bulunmuştur. Başlangıçta Endülüs sorununu diplomatik yolla çözmeyi amaçlayan II. Bayezid Han; Papalık ile Kastilya ve Aragon Krallıkları'na birer elçi göndermiştir. Diplomatik çabaların yanı sıra Batı Akdeniz'de Osmanlı adına faaliyet gösteren deniz savaşçılarından Kemal Reis İspanya kıyılarını vurmakla görevlendirilmiştir.

⁶⁴ Meyerson, "The War Against Islam", s. 105.

⁶⁵ Sebastian, a.g.e., I, s. 272.

⁶⁶ Oruç Beğ Tarihi, vrk. 147b.

⁶⁷ Göyünç, a.g.m., s. 882.

⁶⁸ 1506 tarihli seferle ilgili geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., II, s. 200; Özdemir, "Endülüs", s. 216; Bostan, a.g.m., s. 227, Sebastian, a.g.e., I, s. 273-274.

Kemal Reis'in 892 (1487) tarihli İspanya seferiyle ilgili Kâtib Çelebi'nin Takvîmü't-tevârîh adlı eserinde geçen kronolojik bilgi tartışmalı olmakla birlikte, bu çalışmanın sonuçları, bu bilginin tarihsel arka planının var olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü söz konusu bilgi Kâtib Çelebi'nin Târîhü Fezleke adlı Arapça eserinde ayrıntılı olarak kayda geçmiştir. Mustafa Cenâbî'nin el-Bahrü'z-zehâr ve'l-'aylemü't-tayyâr adlı eserindeki kayıtlar ise Kâtib Çelebi'ye kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla Kemal Reis'in 892 (1487) tarihli İspanya seferiyle ilgili bilgiler, Mustafa Cenâbî ile Kâtib Çelebi'nin yaşadıkları dönemlerde bilinen ve kabul gören genel bir kanı olmuştur. Fakat bu seferin açık bir nümayiş olduğu ve Endülüs'ün ma'kus kaderini değiştiremediği de ifade edilmelidir.

Endülüs'ün son kalesi konumunda bulunan Gırnata'nın 897 (1492)'de teslimini izleyen tarihte özel bir muahede ile Endülüs'te yaşamlarını sürdüren Moriskoların şiddete maruz kalmaları ve Hristiyanlaştırılmaları II. Bayezid Han'ın dikkatinden kaçmamıştır. 906 (1501)'de Osmanlı'ya ulaşan ve yardım talebi içeren bir kasideye binaen Kemal Reis Batı Akdeniz'e sevk edilmiş ve İspanya kıyılarını vurmakla görevlendirilmiştir. Kemal Reis 910 (1506) dolaylarında yeniden Batı Akdeniz'e açılmıştır. İspanyol kıyılarına yaptığı akınlar boyunca, zor durumda bulunan çok sayıda Endülüslüyü kurtarıp güvenli bölgelere taşımıştır.

Kaynaklar:

- » *Ahbârü'l-'asr fî inkitâi devleti Benî Nasr*, nşr. Hüseyin Münis, ez-Zehrâ li'l-ilâmi'l-Arabî, Kahire, 1412/1991.
- » Aycibin, Zeynep, "Kâtib Çelebi ve Fezleke: Tahlil ve Metin", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul, 2007.
- » Baysun, M. Cavid, "Moriskolar", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, VIII, ss. 428-429.
- » Benâfirî, Çakib, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskolar'ın Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989.
- » Bostan, İdris, "Kemal Reis", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, XXV, ss. 226-227.
- » Castañer, José Enrique López de Coca, "Granada y el Magreb: La Emigración Andalusí (1485-1516)", *Relaciones de la Península Ibérica con el Magreb siglos XIII-XVI*, ed. Mercedes García y María J. Viguera, Instituto Hispano Árabe de Cultura, Madrid, 1988, ss. 409-451.
- » Castro, Francisco Vidal, "Historia Política", *Historia de España: El Reino Nazarí de Granada (1232-1492) - Política, Instituciones, Espacio y Economía*, ed. Menéndez Pidal, Espasa Calpe, Madrid, 2000, VIII/3, ss. 47-248.
- » Cemâlüddîn, Abdullah Muhammed, *el-Muslimüne'l-munassarûn evi'l-Mûriskiyyüne'l-Endülüsiyyûn: Safha mühimme min târîhi'l-müslimîn fi'l-Endelüs, Dârü's-Sahve*, Kahire, 1991.
- » Cenâbî, Ebû Muhammed Mustafa b. Seyyid Sinan b. Ahmed, *el-Bahrü'z-zehâr ve'l-'aylemü't-tayyâr*, Râgîp Paşa Kütüphanesi nr. 986, II, vrk. 339a-b.
- » Chejne, Anwar G., *Muslim Spain: Its History and Culture*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1974.
- » Çelebi, Kâtib, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1971, I-II.
- » Çelebi, Kâtib, *Takvîmu't-tevârîh*, Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu nr. 1235; Ayasofya Koleksiyonu nr. 3169; Çelebi Abdullah Koleksiyonu, nr. 258.
- » Çelebi, Kâtib, *Târîhü Fezleke*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi nr. 10318
- » Dodds, Jerrilynn, "The Mudejar Tradition in Architecture", *The Legacy of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadar Jayyusi, E.J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1992, ss. 592-598.

- » Efdaleddin, "Bir Vesika-i Müellim", *TOEM*, IV (1328/1910), ss. 201-210.
- » Elliott, J.H., *Imperial Spain 1469-1716*, Penguin Books, England, 1963.
- » Ferhât, Yûsuf Şükri, *Ğirnâta fî zillî Beni'l-Ahmer: dirâse hadâriyye*, el-Müessesetü'l-câmi'e li'd-dirâsât ve'n-neşr ve't-tevzî, (y.y.), 1402/1982.
- » Fletcher, Richard, *Moorish Spain*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1993.
- » Gelibolulu, Ali Mustafa Efendi b. Ahmed b. Abdülmevla, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Bölümü nr. 3407.
- » Gökyay, Orhan Şaik, "Kâtip Çelebi: Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri", *Kâtip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1985, ss. 3-90.
- » Göyünç, Nejat, "Kemâl Re'îs", *EP*, E.J. Brill, Leiden, 1978, IV, ss. 56-57.
- » Guzman, Roberto Marin, "Crusade in Al-Andalus: The Eleventh Century Formation of the Reconquista as an Ideology", *Islamic Studies*, XXI/3 (1992), ss. 287-318.
- » Hammer, *Tarih*, çev. Mehmet Ata, İstanbul, 1330, IV, 19-20.
- » Harvey, L.P., *Islamic Spain 1250 to 1500*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1990.
- » Hess, Andrew C. "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, LXXIV/1 (1968), ss. 1-25.
- » İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâi'u'z-zuhûr fî vekâi'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa, I-V, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-âimme li'l-kitâb, Kâhire, 1404/1984.
- » İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osmân: VIII. Defter*, haz. Ahmet Uğur, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- » İlter, Aziz Samih, *Şimalî Afrika'da Türkler*, Vakit Gazete-Matbaa-Kütüphane, İstanbul, 1936.
- » İmamuddin, S.M., *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev. Yûsuf Yazar, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.
- » İnân, Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm Fî'l-Endelüs: el-Asrû'r-râbi - Nihâyetü'l-Endelüs ve Târîhu'l-'Arabî'l-Mütenassirîn*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1417/1997.
- » İnci, Tefvik, "Şanlı Korsan Kemal Reis", *Resimli Tarih Mecmuası*, III/30, ss. 1553-1554, 1558.
- » Kantemir, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.
- » Koningsveld P.S. Van; Wiegiers, G.A., "An Appeal of the Moriscos to the Mamluk Sultan and its Counterpart to the Otoman Court: Textual Analysis, Context, and Wider Historical Background", *Al-Qantara (Revista de Estudios Arabes)*, XX/1 (Madrid 1999), ss. 167-178.
- » Konrapa, M. Zekâî, "Endülüs Mersiyesi-Nizamî Tercümesi ve Endülüs Tarihine Kısa Bir Bakış", *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, II (1964), ss. 165-184. (Ayrı Basım, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1964).
- » Lea, Henry Charles, *İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri*, çev. Abdullah Davudoğlu, İnkilâb Yayınları, İstanbul, 1427/2006.
- » Mahâsne, Ahmed Tefvik Muhammed, *el-Hayâtü's-siyâsiyye fî devleti Beni'l-Ahmer*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Külliyyetü'd-dirâsâtî'l-ulyâ, el-Câmiyetü'l-Urduniyye, Ürdün, 1997.
- » el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsü'r-ratîb ve zikri vezîrihâ Lisâniddîn b. el-Hatîb*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâî, I-IX, Dârü'l-fikr, Beyrût, 1419/1998.
- » el-Makkarî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî, *Ezhârü'r-riyâd fî ahbârî 'iyâd*, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdülhâfiz el-İşbîlî, I-III, Matbaatü Lecneti't-telif ve't-tercüme ve'n-neşr, Kahire, 1358/1939.
- » Meyerson, Mark D., "The War Against Islam and The Muslims at Home: The Mudejar Predicament in the Kingdom of Valencia during the Reign of Fernando 'El Católico'", *Sharq Al-Andalus*, III (Alicante 1986), ss. 103-113.
- » Meyerson, Mark D., *The Muslims of Valencia in the Age of Fernando and Isabel: Between Coexistence and Crusade*, University of California Press, Berkeley&Los Angeles&Oxford, 1991.
- » Monroe, James T., "A Curious Morisco Appeal to the Otoman Empire", *Andalus*, XXXI (1966), ss. 281-303.
- » Monroe, James T., *Sukûtü Ğirnâta maa dirâse tahlîliyye li'l-müşteşriki James T. Monroe*, çev. Muhammed Abdullah eş-Şekâvî, Dârü'l-ülüm, Kahire, (t.y.).
- » O'Callaghan, Joseph F., *A History of Medieval Spain*, Cornell University Press, Ithaca & London, 1983.
- » Oruç Beğ *Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008.

- » Özeydin, Abdülkerim (1991), "Aragon", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, III, ss. 263-265.
- » Özdemir, Mehmet, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IX, ss. 393-408.
- » Özdemir, Mehmet, "Endülüs'ün Yıkılışı Sürecinde Ortaya Çıkan Bazı Hususlar", *AÜİFD*, XXVI (1997), ss. 233-254.
- » Özdemir, Mehmet, "Endülüs", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, XI, ss. 211-225.
- » Özdemir, Mehmet, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", *İslâmî Araştırmalar*, XII/3-4 (1999), ss. 283-296.
- » Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları I (Siyasî Tarih)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- » Parmaksızoğlu, İsmet, "Kemâl Reis", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, VI, ss. 566-569.
- » Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, ed. Ertuğrul Zekai Öteke, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, I-III.
- » Provençal, E. Lévi, "Moriskolar", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, VIII, ss. 427-428.
- » Razûk, Muhammed, *el-Endelüsiyyûn ve Heccerâtuhum ile'l-Mağrib: hilâle'l-karneyn 16-17*, İfrîkiya'ş-Şark, Dârü'l-Beyzâ, 1991.
- » Read, Jan, *The Moors in Spain and Portugal*, Faber and Faber, London, 1974.
- » Reilly, Bernard F., *The Medieval Spain*, Cambridge University Press, Cambridge-United Kingdom, 1993.
- » Ridvân, Nebî Abdülhay, *Cuhûdü'l-Osmâniyyîn li-inkâzi'l-Endelüs ve istirdâdihî fî matlai'l-'asri'l-hadis*, Mektebetü't-tâlibi'l-câmiî, Mekke, 1988.
- » Ruiz, Teofilo F., "Reconquest", *Dictionary of the Middle Ages*, Ed. Joseph R. Strayer, Charles Scribner's Sons, New York, X (1989), ss. 279-280.
- » Safvet, "Zeyil", *TOEM*, IV (1328/1910), ss. 211-222.
- » Sebastian, Peter Mario Luciano, *Turkish Prosopography in the Diarii of Marino Sanuto*, Ph.D Dissertation, School of Oriental and African Studies University of London, 1988, I-II.
- » Seyfî, Ali Rıza, *Kemâl Reis ve Baba Oruc*, Sehâ Matbaası, Der-Saâdet, 1325/1907.
- » Şeyban, Lütfi, *Mudejares & Sefarades: Endülüslü Müslüman ve Yahudilerin Osmanlıya Göçleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- » Şeyban, Lütfi, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- » Şükri, Mehmed, *Esfâr-ı Bahriye-i Osmaniye*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1306.
- » et-Temîmî, Abdulcelil, "XVI. Yüzyılda Kuzey Afrika'daki Osmanlı-İspanyol Mücadelesinin Dini Arka Planı", çev. Mehmet Özdemir, *İslâmî Araştırmalar*, XII/2 (1999), ss. 179-189.
- » Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, I-IV, TTK Basımevi, Ankara, 1983.
- » Yınanç, Mükrimin Halil, "Fezleket Ekvâl el-Ahyâr Hakkında", *Kâtip Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, TTK Basımevi, Ankara, 1985, ss. 93-100.
- » Yüksel, Azmi, "Endülüs'ten II. Bayezid'a Yazılan Anonim Bir Şiir", *Bellekten*, LII/205 (Aralık 1988), ss. 1575-1583.